

JAN ZOUHAR

FILOZOFIE CITU FRANTIŠKA MAREŠE¹

V české filozofii se od poloviny 90. let minulého století až do začátku 30. let století našeho stal převládajícím směrem pozitivismus. Zasáhl nejen filozofii, ale ovlivnil celou řadu vědeckých disciplín, například historiografii. Český pozitivismus měl osobitou povahu, do určité míry odlišnou od klasického pozitivismu 19. století a představují jej zejména František Krejčí, František Drtina a František Čáda, kteří působili na Filozofické fakultě pražské univerzity a spoluredigovali tehdy jediný český specializovaný filozofický časopis — Českou mysl. Už na začátku 20. století se však můžeme setkat s protipozitivisticky orientovanými mysliteli. Vedle Masaryka, který se sice zasloužil o proniknutí pozitivismu do české filozofie, ale už v devadesátých letech 19. století svým antropismem pozitivismus překonal, to byli především Ladislav Klíma, Emanuel Rádl a František Mareš. Netvořili jednodušskou skupinu. Lze sice mezi nimi najít jisté souvislosti, například Rádlův vztah k Masarykovu realismu a inspiraci Rádla a Mareše Hansem Drieschem, ale byli si názorově vzdáleni a spojovalo je pouze protipozitivistické zaměření. Pozitivismus však zůstával převládající filozofickou orientací a teprve ve 20. a 30. letech byla převaha pozitivismu překonána jednak aktivitou idealisticky orientované skupiny kolem časopisu Ruch filozofický (Karel Vorovka, Vladimír Hoppe, Ferdinand Pelikán a Tomáš Trnka), jednak postupně zásluhou dalších filozofických směrů, které získávaly u nás své stoupence — fenomenologie, strukturalismu a různých proudů křesťanské filozofie. Právě skupina kolem Ruchu filozofického navázala ve 20. letech ve své kritice pozitivismu na dílo Františka Mareše (1857-1942), který byl od roku 1890 profesorem fyziologie na lékařské fakultě pražské univerzity. Mareš po maturitě v roce 1876 začal v Praze studovat na filozofické fakultě klasickou filologii, filozofii a psychologii, ale nebyl spokojen s přednáškami a po semestru přešel na fakultu lékařskou. Mezi jeho učiteli byl i Ernst Mach, který od roku 1867 přednášel v Praze lékařskou fyziku. Mareš promoval v roce 1882, habilitoval se v roce 1885 a v osmdesátých letech pobýval na studijních pobytech

---

¹ Předneseno na konferenci Aporie sensu: emotyvizm czy racjonalizm?, pořádané Ústavem filozofie Slezské univerzity v Katovicích.

v Lipsku u Karla Ludwiga, v Berlíně u Emila Dubois-Reymonda a v Urtechtu u Hendrika Zwaardemakera. Jako fyziolog se Mareš zabýval zejména látkovými a energetickými změnami v organismech, nervovým systémem a krevním oběhem. Právě fyziologie, jejíž pojetí vyložil ve své Všeobecné fyziologii (1894) a šestisvazkové Fyziologii (1906-1929) a kterou chápal široce jako teorii života, ho přivedla k filozofii. V českém myšlení se už před Marešem setkáváme s vynikajícími fyziology, kteří se zabývali filozofií — byli to Jiří Procházka (1749-1820) a Jan Evangelista Purkyně (1787-1869). Jako filozof je Mareš řazen k neovitalismu a novokantismu, ke kritikům pozitivismu, ateismu, materialismu a monismu. V třicátých letech se kriticky vyslovil i k marxismu v práci Dialektický materialismus. Filozofie Leninova (1937). Ve 20. a 30. letech ho pravicové politické smýšlení přivedlo ke spolupráci s českým fašismem a jeho časopisem Vlajka.

Už v roce 1884 se Mareš v článku O životní síle, uveřejněném v Athenaeu, časopise redigovaném T. G. Masarykem, domnívá, že věda, fyzika a chemie, nepostihuje vše a že při zkoumání života zůstává něco, co věda postihnout není schopna. Nazývá to životní silou, později vis vitalis, a chápe ji jako duchovního činitele, jehož podstata je pro vědu nepoznatelná. Marešova kritika materialismu, darwinismu a monismu byla vedena z neovitalistických pozic. Ukazuje to jeho stať Mechanismus a mysticismus z roku 1897 i později například rektorská inaugurační přednáška, kterou proslovil v roce 1913, když byl na studijní rok 1913-14 zvolen rektorem pražské české univerzity, a kterou vydal knižně v roce 1914 po názvem Život — tvůrčí síla. Byl ve svých názorech ovlivněn Hansem Drieschem a Henri Bergsonem, především pojmem účelnost ve vitalistickém pojetí a obratem od smyslového intelektualismu k intuici. Byl přesvědčen o metafyzické podstatě života, o entelechei jako zvláštním autonomním dynamickém teleologickém činiteli, který vytváří rozdíl mezi neživou a živou přírodou, tělem a duší. Ve své práci Idealism a realism v přírodní vědě (1901) se Mareš přihlásil ke Kantovi, přijímal jeho apriorismus, nesouhlasil však s Kantovým pojetím věci o sobě. Přejal Schopenhauerův pojem vůle, který využíval k obhajobě vitalistické teorie o přírodní účelnosti a o životní síle. Nebyl však bezvýhradným stoupencem Schopenhauerovým, pokládal Schopenhauerovu metafyziku slepé vůle za příliš naturalistickou a jeho etiku za pesimistickou. Tvůrčí světovou vůlí rozuměl Mareš křesťanského Boha, který Ježíšovým prostřednictvím vyzývá člověka ke spolupráci na „utvoření říše Boží v lidstvu“. Tento Marešův spis, zejména jeho část věnovaná kritice Masarykova vztahu ke Kantovi, zahájil v české filozofii spor o Kanta. Pro Mareše byl novokantismus příležitostí k tomu, aby orientoval přírodní vědu od karteziánismu a lockovského empirismu k humeovské skepsi a Kantovu apriorismu.

V roce 1922 vyšla Marešova práce Pravda v citu. Vychází z toho, že podle Mareše citem prožíváme živou pravdu a cítíme ji jako všeobecně platný duchovní řád. Mareš odmítá racionalistický pozitivismus a naivní realismus, který ve jménu vědecké pravdy hlásá humanitu a mravnost, ale ve skutečnosti je bezcitný, bezduchý, bezmravný a bezbožný a ohrožuje kulturu. Za jeden z největších omylů pokládá intelektualismus, názor, že rozum a věda vede k poznání pravdy. Kulturu nevytváří pouze racionální osvěta a věda, ale zejména mravnost

a umění a jejím základem je metafyzika a vrcholem náboženství, ve kterém hledáme plnou pravdu. Vědeckou pravdu pokládá za podmíněnou, relativní a sledující pouze omezený výsek reality. Nepostihuje to, co zkušenost přesahuje, „co je transcendentní, nepodmíněné, neproměnlivé, absolutní“² Podle Mareše člověka nejvíce znepokojují právě otázky metafyzické povahy. Sdílí Kantův názor, že metafyzika jako věda není možná, protože na metafyzické otázky nelze odpovídat exaktními metodami používanými v přírodních vědách. Podstaty, ani podstatu života nelze poznat vědeckým způsobem. Otázka podstaty je úkolem filozofie, podstata se nám zjevuje zevnitř, její poznání vychází z intuice. Ideu hledání pravdy v nitru člověka opírá Mareš nejprve o karteziánskou jistotu myslícího já. Vědomí má ovšem proměnlivý a rozmanitý obsah. Nejvýrazněji v něm vystupují pocity, které vznikají na základě vnějších podnětů (barva, zvuk, teplo, světlo apod.). Ty se vztahují k něčemu mimo vědomí a snaží se zastínit ostatní obsahy vědomí. Ve vědomí je však podstatnější složka, a tou je cit. Citem prožívám sebe sama jako duševní a činnou bytost. Pojem zkušenosti má v Marešově filozofii významné místo pro určení hranic vědeckého poznání. Věda je omezena na lidskou zkušenost, dále její racionální schopnosti nesahají. Věda poskytuje orientaci a užitečné vědomosti, ale nemůže řešit otázky pravdy. Uznání existence vnějšího světa je věcí víry a vůle, prokázat ji nelze. Výklad živé přírody působením životní síly, nehmotného principu „vis vitalis“, pochází z intuice a citu. Mareš zavádí metafyzický pojem duše, který není dán ve zkušenosti, který není totožný s vědomím, je to ontologický princip existující mimo vědomí, do kterého pak výsledky duševní činnosti vstupují. Duše má v lidském organismu stejnou roli jako entelechie v živé přírodě, je to teleologický princip. Existenci duše sice nelze empiricky a rozumově dokázat, lze ji však rozumově uznat, protože se logicky odvozuje z toho, že celý obsah vědomí je vtažen k subjektu. Sama činnost duše, která se děje v temnu bezvědomí, pak vystupuje navenek v podobě vědomých duševních jevů.

Mareš problém pravdy neřeší pouze jako otázku noetickou, ale jako otázku etickou. „Pravda stojí nad skutečností, nenalézá se, nýbrž uznává a oceňuje v myslích.“³ Kritériem této cesty k pravdě není vnější svět, ale nitro člověka, jeho cit a intuice. Cesta k hlubšímu poznání, k „nadfyzikálním“, metafyzickým pravdám je v pudové instinktivní činnosti, ve vnitřním bezprostředním zření pravé skutečnosti. Cit je tedy na rozdíl od pocitu prostředek, kterým člověk „cítí“ (poznává) především existenci nadosobního, obecně platného duchovního řádu, který je základem řádu mravního, který ukládá člověku povinnosti, ale také umožňuje svobodné rozhodování. Duchovní svět dává lidskému životu smysl a hodnotu, úkolem života je tvořit hodnoty, kterými vývoj života postupuje nad člověka a překonává podle Mareše „konečně bestii v člověku“.

---

2 Mareš, F.: *Pravda v citu*. Praha 1922, s. 11.

3 Mareš, F.: *Pravda nad skutečnost*. Praha 1918, s. 125.

FRANTIŠEK MAREŠ UND SEINE PHILOSOPHIE DES GEFÜHLS

Eine merkwürdige Persönlichkeit in der antipositivistischen Strömung der tschechischen Philosophie auf der Wende des 19. und 20. Jahrhunderts stellt František Mareš dar, der Arzt und Physiologie-Professor auf der Prager Karls-Universität. In der Philosophie ordnet man ihm zum sog. Neovitalismus (er wurde von Hans Driesch und Henri Bergson beeinflusst), zu den neokantianischen Schulen (zur Beginn des 20. Jahrhunderts rufte Mareš der Streit um Kant in der tschechischen Philosophie hervor), aber einen gewissen Einfluß übte auf ihm auch A. Schopenhauer. Mareš hielt die wissenschaftliche Wahrheit für bedingt und relativ, demgegenüber aber die lebendige Wahrheit, die eine allgemein gültige Ordnung bildet, erleben wir durch Empfindung. Das Erkenntnis dieser Wahrheit liegt in der Intuition.

Übersetzt von B. Horyna